

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

30 APRIL
1948

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

21. JAARGANG
Nº 4

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

Ingevolge papiertoewijzing van het „Bureau Papierver-
deeling Pers”, nr. 1660/2837/V-20, verschijnt deze uitgave
maandelijks en is de omvang van dit nummer 8 bladzijden,
formaat 16 × 25 cm.

Dr. BANNIER TACHTIG JAAR.

Den vierden Mei a.s. zal Dr. W. A. F. Bannier, naar wij hopen in goede gezondheid, zijn tachtigsten verjaardag kunnen gedenken.

Ik stel er prijs op, hem in ons Maandblad bij het bereiken van dezen gulden mijlpaal op zijn levensweg namens de Vereeniging „Oud-Utrecht” van harte geluk te wenschen met dezen dag, met den hartelijken wensch er bij, dat hem nog vele gezonde levensjaren gegeven mogen worden.

Wij weten, dat een donkere schaduw op dezen dag valt door het zoo smartelijk verlies dat hem zoo kort geleden nog trof, maar wij weten ook met hoeveel zelfbeheersching en berusting hij dit verlies weet te dragen. Wij voelen dit groot verlies met hem mee op dezen dag.

De Vereeniging „Oud-Utrecht” denkt op dezen tachtigsten verjaardag van Dr. Bannier met dankbaarheid terug aan al hetgeen hij vanaf hare oprichting voor haar heeft gedaan: als voorzitter, bestuurslid en redacteur van het Jaarboekje, en door zijne leiding bij excursies binnen en buiten onze stad, steeds op zoo bezielende en deskundige wijze geschied. En aan de vele geschriften over Utrecht, waarvan bij de herdenking van zijn zeventigsten verjaardag een overzicht in ons Maandblad is gegeven, werd sindsdien nog menige publicatie toegevoegd.

Op den herdenkingsavond mocht ik hem als bewijs van waardeering namens het bestuur het eeredidmaatschap aanbieden, op den 4en Mei moge hij zich overtuigd houden, dat onze beste wenschen tot hem gaan.

17 April 1948. A. N. L. OTTEN.

UTRECHT'S OUDEGRACHT.

Den 25sten April is de tentoonstelling „Utrechts Oudegracht", die tot en met den 6den Juni a.s. zal duren, geopend. Ze beslaat negen bovenzalen van het Centraal museum aan de Agnietenstraat en is door de stichting „het Utrechtsch monumentenfonds" ingericht. De opstelling is bijzonder smaakvol en de indeeling buitengewoon overzichtelijk. De tafels dragen niet meer voorwerpen, de wanden prijken met niet meer teekeningen en foto's dan voor het wekken van een klaar begrip nuttig is. Zakelijke bij- en opschriften geven de vereischte toelichting in niet meer woorden dan noodig zijn.

Aan de opening op Zaterdag jl. ging een begroeting van de vele belangstellenden en een inleiding in den opzet en het doel der tentoonstelling door den voorzitter van het monumentenfonds, den wethouder van openbare werken H. A. Bekker, thans waarnemend burgemeester, vooraf.

Ze wil de burgerij een indruk geven van wat de Oudegracht met haar werven voor het stadsleven heeft beteekend, een scherp beeld laten zien van wat deze hartader der stad onder de gewijzigde verhoudingen van nering en vervoer allengs is geworden, en aandacht vragen voor de voorzieningen, die noodig zijn om haar waarde voor de gemeenschap in toonbaren vorm te herwinnen. Vooral de voorkoming van haar verdere verwording en verval waren de richtlijnen bij den opzet dezer expositie.

Meermalen zijn stappen gedaan, om de ontsiering der grachtwanden te voorkomen, het verval der schoeiingen, muren en balies te verhinderen en het misbruik der werven te beletten. Reeds in 1899 heeft de toenmalige stadsplantsoenmeester op de noodzakelijkheid daarvan in een rapport aan het gemeentebestuur gewezen en middelen ter verbetering aangegeven, en van 1929 tot 1932 heeft de vereeniging „Oud-Utrecht", gesteund door de vereeniging tot bevordering van het vreemdelingenverkeer, getracht vooral de eerst-belanghebbenden, de grachtbewoners, tot samenwerking in dezen te bewegen. Onderwijl deed de plaatselijke schoonheidscommissie een reeks van voorstellen ter verbetering van het grachtbeeld. Ze leidden tot het inzicht, dat het hier één groot samenhangend vraagstuk betreft en dat daar geen oplossing voor is te vinden zonder maatregelen op uitgebreide schaal. Zoo drong zich als vanzelf de noodzaak op, aldus de schrijver van den tentoonstellingsgids (blz. 6), allereerst van een algemeen onteigeningsplan, omdat een goede verzorging van de werven alleen dan blijvend is verzekerd, als eigendom en onderhoud bij de gemeente in één hand komen. En in aansluiting daaraan, de noodzaak van een algemeen verbeteringsplan voor de opgaande werfmuren en balies. Nog dit jaar zal de eerste étappe van deze reeks worden geopend door de onteigening, waarvoor de wet tot verklaring van het algemeen nut juist enkele weken geleden is tot stand gekomen. En het is de bedoeling, vervolgt de gids (blz. 17—18), dat de werven ook na de onteigening dienst zullen doen voor laden en lossen, opslag van goederen enz. en er is op gerekend, dat de eigenaren van de kelders daartoe desgewenscht een bestendig gebruiksrecht kunnen krijgen.

Geen museum, maar wel een bezienswaardigheid! Een waardig en welverzorgd stadsbeeld!

Mogen velen deze tentoonstelling met de verdiende aandacht beschouwen en zoodoende versterkt worden in de overtuiging, dat het goed is ook hier de handen ten algemeenen nutte in één te slaan, dat

het tot de gemeenschapstaak behoort Utrecht's ongeëvenaarde Oudegracht opnieuw in passende staat te brengen. In den glans eener nieuwe belichting zal ze dan een monument van burgerzin worden, tot voldoening van den stadgenoot, ter bewondering van den vreemdeling.

ST. PIETERSKERK.

1048 — 1 Mei — 1948.

Daar staat het als een fanfare voor de oude kerk van de Allerhoogste op de calendae van Mei geconsacreerd onder aanroeping van den Prins der Apostelen door de Bisschop van Utrecht, Sint Bernulfus.

En de kerk zelf staat „aan het eindje der wereld” van buiten en van binnen lang niet gaaf meer, wat na bijna 900 jaar geen wonder is en wel te vergeven aan... het gebouw.

Sloeg niet na 30 jaar van haar bestaan het vuur uit vensters en dak, zo erg, dat herbouw nodig was.

En weer brandde het in 1148 — u weet wel, dat jaar, waarin de zuster van de Nuwe Graft haar naam van Oude Gracht kreeg en onze stad haar eerste fikse brandvoorziening.

Ook in 1581 brandde het, maar toen was het het woeste vuur der ontevredenenen, die de Papisterij te lijf gingen met fakkel en houweel. En in die Sint Pieter was heel wat te verderven, want de kerk was zeer rijk. Ze bezat natuurlijk een hoofdaltaar, een h. kruisaltaar, altaren ter veneratie van S.S. Simon en Judas, Jakob, Christoffor, de beide Johannessen, Baptist namelijk en Evangelist, Thomas, Sinterklaas, Stefanus, Laurentius, Filippus, Blasius, een Maria-altaar vóór het koor, van S. Victor en Maria Magdalena, Bartholomeüs en Antonius, Maria nog eens, Petrus en Andreas, dat onder het orgel stond, Catharina en Ursula met de XI M.M.V. (de elf martelaressen of de elfduizend Maagden) en dan was er nog de kapel met een altaar van sinte Petronella. Wie nu bedenkt, dat al deze altaren, het waren er minder dan de genoemde namen zouden doen wanen, omdat sommige patronen een altaar moesten delen — met kandelaars, missalen, „pellen en alderhand kledagie” versierd waren en vereerd, en dat aan de altaren gewoonlijk een Vicarie met grondkapitaal verbonden was, die verstaat, dat de kerk zeer rijk geweest moet zijn. De archieven van het Kapittel van sint Pieter zullen trouwens van die rijkdom nog veel kunnen vertellen.

Haar rijkdom blijkt ook nog uit de vermelding, dat ze geheel afgeschilderd is geweest, wat zeggen wil, dat al haar deuren, al haar muren schitterden van 't zuiverst licht, in kleur weerklaatst. En dan is 't ook geen wonder, dat de geschiedschrijver zegt: hier heeft de beeldenstorm zeer zwaar gewoed.

Na die dag van rouw en noden, was ze voor de eredienst ongeschikt geworden.

In 1583 woonden er „de jongens van de Graaf van Leicester”. Wie kan zich voorstellen, hoe na het vertrek van die troepen de kerk er toen uitzag?

Wel — in 1587 zou men haar dan ook maar afbreken: er was in de stad ruimte genoeg voor de belijders der nieuwe religie en die der oude, waren al weggekropen in hun schuilkerken.

Maar... de doden waakten over hun grafsteden en de vroederschap, niet van zins in conflict te komen met de aanzienlijke families, welker verwanten in sint Pieters schoot rustten, trokken hun besluit weer in. Daarom staat de kerk er nu nog, als rustplaats voor hen, die er vroeger baden.

In het begin der 17e eeuw treffen we de Engelsen er aan als „Worshippers” en nadat er een dertigtal jaren wetenschappelijk gesneden en geanatomiseerd was, werd ze in 1656 toegewezen aan de Wallons, die ze, waarschijnlijk omstreeks 1812 in eigendom kregen.

Maar ook de trouwe franse kerkgangers zagen in 1674 hun huis des gebeds ontluiserd, toen de cycloon de twee slanke torens en het dak wegruimde.

Men herstelde het gebouw slechts gedeeltelijk en bouwde op de viering dat kostelijk babymutsje, waarin de oudste klok van Utrecht hangt, die in 1485 is gegoten.

Wanneer men de kerk onder haar pleisterlaag gezet heeft, weten we niet, wel weten we, dat deze er al veel te lang op zit.

De kerk is gesticht door St. Bernulfus, de opvolger van Adelbold, de Dombouwer. Deze bisschop stichtte ook de St. Janskerk, de St. Paulusabdij die met de voormalige St. Marie een kruis vormen met de Dom als middelpunt. Van die kerken is de St. Pieter het best bewaard. Hiermede bedoelen we, dat het gebouw nog vrij goed is overgebleven, want van de prachtige tuinen, de „kloostergang”, de claustrale huizen, door de Regenboog van St. Pieter — die nu prozaisch de Kromme Nieuwe Gracht heet — omgrensd, is niets meer over, alles bebouwd met woonhuizen en kantoren en voor een deeltje geplaveid als St. Pieterstraat. Allemaal productief gemaakt en bijna alles lelijk geworden, maar... doelmatig!

De kerk is een bezoek waard, ze stemt tot stille inkeer en haar crypt of krocht, haar muurschilderingen en stukjes beeldhouw-werk vertellen nog iets van oude eeuwen.

In de crypt liggen de overblijfselen van haar stichter, de heilige, die zijn epitheton waarschijnlijk te danken heeft, behalve aan zijn voorbeeldig leven, aan het feit, dat hij stichter van de kerk is geweest.

Van zijn lijfelijk bezit wordt een deel bewaard in het Rijks

museum te Amsterdam en zijn wondermooie albe in het Museum der Oudkatholieke kerk in Utrecht.

Dr. Lieftinck vermeldt in zijn onlangs uitgegeven inaugurale rede een notitie, waarin staat, dat Bernulfus de kerk construxit a fundamento. Dat woord roept een vraag op: bouwde hij de kerk met de fundering of lag deze reeds en bouwde hij een kerk op een oude fundering, hetzij van een vroegere kerk of van een civiel gebouw? — Ziedaar een vraag voor Oud-Utrecht.

En tot slot: bij elk jubileum past een wens. Het zij deze: Moge nog eens de dag lichten, waarop men de „doelmatigheid” zal verbinden met schoonheid en dan de kerk van de Allerhoogste, toch gesticht voor het geestelijk leven, een parel zijn geworden van herwonnen pracht, een stille wijkplaats voor vroom Utrecht en een sieraad van onze stad, die haar duizend jaar overleven zal.

E. L.

MARKGRAVIN WILHELMINE VAN BAYREUTH

De Republiek der Verenigde Nederlanden had na haar grote bloeiperiode tijdens de 17de eeuw ook in de 18de eeuw in de oren van landgenoten, maar vooral ook van buitenlandse tijdgenoten nog een zeer goede naam. Dat bemerkt men herhaaldelijk bij het lezen van oude reisjournalen en mémoires. Een voorbeeld hiervan vormen de gedenkschriften van markgravin Wilhelmine van Bayreuth.

De schrijfster was de oudste dochter van koning Frederik Willem I van Pruisen en Charlotte van Hannover. Zij werd in 1709 geboren en huwde in 1732 haar verwant Frederik erfprins, later markgraaf van Brandenburg-Bayreuth (1735—1763). Frederik de Grote was haar broer. Haar ongelukkige jeugd bracht prinses Wilhelmine door in Berlijn en omgeving. Van de wereld zag zij aanvankelijk niets; haar eerste reis maakte zij, toen zij na haar huwelijk naar Bayreuth trok. Pas veel later heeft zij deze schade enigszins ingehaald, zonder echter werkelijk „bereisd” te worden. Men moet dan ook niet verwachten in haar mémoires, die het tijdperk van haar geboorte tot het jaar 1743 omvatten, veel opmerkelijks over het buitenland te vinden.

Des te opvallender is het daarom, dat zij juist Nederland herhaaldelijk noemt, te meer wanneer men bedenkt, dat de Hohenzollerns toentertijd nog niet door zulke nauwe familiebanden met het huis van Oranje gelieëerd waren, als later, onder Willem V, het geval zou zijn.

Hier volgen de summiere, maar als symptoom toch niet geheel onbelangrijke, mededelingen over Utrecht, die de markgravin neerschreef.

De eerste maal dat zij Utrecht noemt is, wanneer zij, bij het

relaas over haar verloving en huwelijk, een korte beschrijving geeft van de leden van haar aangetrouwde familie. Zij vertelt, dat de grootvader van haar (a.s.) gemaal, markgraaf Hendrik, een jongere zoon uit het Brandenburgse huis was en dat hij een talrijke kinderschaar had. Daar het hem veel hoofdbrekens kostte, hoe een behoorlijke opvoeding voor deze te bekostigen, kwam koning Frederik I van Pruisen hem te hulp met het aanbod, hem de functie van commandant van een regiment en een jaarlijkse toelage te schenken, wanneer hij aan de vorst zijn eventuele opvolgingsrechten op Bayreuth afstond. Op dit voorstel ging prins Hendrik in, hetgeen hem in de gelegenheid stelde, zijn twee oudste zoons naar de universiteit te zenden ¹⁾. De keuze viel — het is opmerkelijk genoeg — op Utrecht. Nu vindt men de namen van de prinsen George Frederik Karel en Frederik Christiaan niet in het Utrechtse Album Studiosorum vermeld, maar dat zegt niet veel. Ook de naam van onze prins Willem IV ontbreekt daar immers. Waarschijnlijk hebben dergelijke vorstelijke personen zich boven de formaliteit van de inschrijving verheven gevoeld. Bovendien, zij kwamen slechts naar de academie voor het lopen van een aantal colleges, niet om er examens te doen of een doctorsbul te verwerven. Als „toehoorders” waren zij wellicht niet verplicht, zich te laten inschrijven. Zo bleef hun verblijf te Utrecht in de officiële bescheiden onopgemerkt.

Als gevolg van de omstandigheid dat de bovengenoemde toelage van koning Frederik I in later jaren niet meer aan markgraaf Hendrik is uitbetaald, heeft de overdracht van het Bayreuthse land aan de Pruisische tak van het huis Hohenzollern tenslotte niet plaats gevonden. De beide jonge prinsen hadden intussen hun universitaire studie gehad. Of ze er erg van geprofiteerd hebben mag betwijfeld worden. Markgravin Wilhelmine tekent in haar mémoires tenminste een hoogst ongunstig beeld van het karakter, de capaciteiten en het regeringsbeleid van prins George Frederik Karel, die haar schoonvader was. Maar misschien is hij toch een beetje trots op zijn opleiding geweest, want later blijkt Wilhelmine uitstekend van de situatie te Utrecht op de hoogte te zijn en het ligt voor de hand om te veronderstellen, dat zij, die de stad nimmer zelf bezocht heeft, haar kennis daarvan aan verhalen van haar mans vader te danken had. Doch het is ook mogelijk, dat anderen haar over Utrecht verteld hebben, b.v. haar latere zwager Karel van Brunswijk-Bevern ²⁾, die, naar de markgravin vertelt, in zijn jonge jaren Nederland bereisde. Hoe het ook zij, toen Wilhelmine als pasgehuwde erfprinses voor het eerst naar Himmelskron, een van de paleizen van haar schoonfamilie, kwam, vond zij er buiten het tot een redelijke woning verbouwde voormalige vrouwenklooster niets, dat haar veeleisend oog kon bekoren, behalve één enige wandeling, een maliebaan, die, naar zij

schreef, bijna zo schoon was als de vermaarde te Utrecht³⁾. Men krijgt hieruit de indruk, dat de roep die er van deze schone dreef uitging groter was dan die van alle academische coryphaeën tezamen!

Op een andere plaats wordt een reis van prins Willem van Brandenburg-Kulmbach naar Frankrijk en de Nederlanden vermeld⁴⁾ en wat verderop⁵⁾ maakte het jonge ontevreden vrouwtje met haar man zelfs het plan om hun humeurige familie te ontvluchten en zich onder een aangenomen naam naar de Republiek te begeven, een plan, dat niet tot uitvoering is gekomen. Helaas krijgen wij hierover geen nadere détails te horen. Bepaalde steden worden in dit verband niet genoemd en zo weten wij niet, of misschien niet Utrecht het doel van de reis zou zijn geweest, nadat het mogelijk door Willem van Kulmbach reeds bezocht was.

Met name wordt Utrecht echter in de mémoires vermeld, wanneer Wilhelmine een korte levensbeschrijving geeft van een nieuwe dokter, die zij door bemiddeling van haar broer Frederik had gekregen. Hij heette Sup(p)erville⁶⁾ en was van afkomst Fransman. Zijn vader woonde echter, volgens de markgravin, in Den Haag. Wat deze man daarheen gevoerd had, vernemen wij niet. Verbleef hij er als protestantse refugé? De zoon kreeg zijn opleiding aan de universiteiten van Leiden en Utrecht. Hij begon, naar Wilhelmine meende, als jurist en werd vervolgens tot secretaris aan een gezantschap benoemd. De schrijfster vermeldt helaas weer niet, aan welk. Later bekwaamde hij zich, uit liefde voor een zeer rijk meisje, in de medicijnen. Inderdaad vindt men in het Album Studiosorum van de Leidse Universiteit op 27 November 1717 de naam van Daniel de Superville. Hij heet dan Rotterdammer van herkomst. Volgens deze opgave was hij toenmaals twintig jaar oud en liet hij zich inschrijven in de theologische faculteit (en niet in de juridische, zoals men uit Wilhelmine's mémoires zou willen opmaken). Het jaar daarop prijkt zijn naam in het Utrechtse Album Studiosorum, wederom met de vermelding: Roterodamo-Batavus, doch zonder opgave van zijn leeftijd en studierichting. In 1719 staat 's mans naam opnieuw in het Leidse Album. Hij liet zich toen indelen bij de medici en was, volgens de opgave:..... nog steeds twintig jaar! Ten derde male wordt hij Rotterdammer genoemd. Blijkbaar was zijn vader in deze jaren uit Den Haag verhuisd. Intussen was De Superville blijkens het Album promotorum van Utrecht reeds op de eerste November 1718 summa cum laude in de medicijnen gepromoveerd bij professor Josephus Serrurier, tijdens het rectoraat van Franciscus Burmannus (vriendelijke mededeling van de heer G. A. Evers). De titel van zijn 32 bladzijden tellend proefschrift luidde: „De sanguine et sanguificatione”. In de opdracht op de pagina's 3 en 4 van het boekje staan enige wetenswaardigheden betreffende

's mans leven, die die van markgravin Wilhelmine op welkome wijze aanvullen en corrigeren. Zij luidt: „Spectatissimo & integerrimo viro d. Jacobo de Superville, religionis ergo olim ex Gallia profugo, nunc vero apud Rotterodamenses mercatori, patri meo, ob insignem pietatem & amorem erga me incomparabilem, omni filiali amore ad urnam usque colendo, venerando.

Ut et eruditissimo & plurimum reverendo viro d. Danieli de Superville, in ecclesia Gallica reipublicae Rotterodamensis pastori vigilantissimo, oraculorum divinorum interpreti fidelissimo, orthodoxae veritatis propugnatori indefesso, patruo plurimum honorando.

Nec non doctissimo gravissimoque viro d. Petro du Chemin, m.d. verae medicinae cultori, apud Rotterodamenses practico famigeratissimo, celeberrimo.”

Een en ander stemt dus maar zeer gedeeltelijk met de mémoires van onze markgravin overeen. Kennelijk ging zij te veel af op haar geheugen en voorts op het beruchte „van horen zeggen...”

De Superville is als arts met de koning van Pruisen in aanraking gekomen, die hem weldra benoemde tot de eerste dokter van geheel Pommern met als standplaats Stettin. Van daar heeft hij zich naar Bayreuth begeven om de zwakke en dikwijls lijdende prinses Wilhelmine te genezen. Intussen had hij zich door zijn buitengewone bekwaamheid grote naam verworven. De Superville moge geen tweede Gerard van Swieten geworden zijn, wel is het een feit, dat ook hij de roem van Nederland's universiteiten in het buitenland op waardige wijze heeft hooggehouden.

Tenslotte zij nog vermeld, dat de markgravin tijdens een verblijf te Frankfort ter gelegenheid van de kroning van keizer Karel VII in 1743 onze prins Willem IV ontmoette, over wie zij buitengewoon gunstig oordeelde. Deze Oranje was, evenals Wilhelmine's schoonvader en haar dokter, oud-alumnus van de Utrechtse universiteit. Herhaalde malen heeft hij tijdens beider vertoeven in de kroningsstad het markgrafelijk paar bezocht. Jammer genoeg is het gedeelte van de mémoires, waarin dit alles verteld wordt¹⁾, erg beknopt, zodat wij niet vernemen, waarover de conversatie al zo gegaan is. Misschien o.a. over Utrecht?

R. VAN LUTTERVELT.

1) Memoiren der königlich preussischen Prinzess Frederike Sophie Wilhelmine Markgräfin von Bayreuth, Schwester Friedrichs des grossen. Berlin, 1908, I, blz. 208. Het verblijf van de prinsen in Nederland zal omstreeks 1691 zijn geweest. In dat jaar immers komt onder de namen van de vele vorsten, die met Willem III in Den Haag confereerden, die van prins George Frederik Karel van Brandenburg voor. Waarschijnlijk vertoefde hij in de residentie niet zozeer voor het bijwonen der besprekingen dan wel van wege de daaraan verbonden festiviteiten. Mogelijk reisde hij toen in het gevolg van zijn verwant keurvorst Frederik III.

2) II, blz. 68. 3) II, blz. 27. 4) II, blz. 39.

5) II, blz. 63. 6) II, blz. 178. 7) II, blz. 203, 204.